

SVETLANA
VELMAR-JANKOVIĆ

PROZRACI 2

■ Laguna ■

Copyright © 2015, Đorđe Protić i Žarko Rošulj
Copyright © ovog izdanja 2015, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

<i>Reč priređivača</i>	7
PROZRACI	
Žigovi	15
Odkoci	107
Odasi	195
Ožiljci	217
Susreti	235
DODATAK (Iz porodične arhive)	
Porodična prepiska	259
Svetlana Velmar-Janković – ocu Vladimiru	261
Vladimir Velmar-Janković – kćeri Svetlani	271
Mimi Velmar-Janković – kćeri Svetlani	289
Kanadski arhiv	301
Prepiska Svetlane Velmar-Janković i Gojka Protića	303
Pisma Vladimira Velmar-Jankovića Gojku Protiću	327
Pisma Bore Ćosića	413
Pisma školskih drugarica	429
<i>Napomene</i> (Žarko Rošulj)	441
<i>Biografija Svetlane Velmar Janković</i>	449
<i>Reč urednika</i>	453

Reč priređivača

Svetlana Velmar-Janković se rodila (1. februara 1933) u Beogradu, školovala u Beogradu, živela u Beogradu i umrla (9. aprila 2014) u Beogradu.

Pored objavljenih knjiga, ostavila je za sobom i započete, nezavršene rukopise. Među njima se nalazi i drugi deo njenih sećanja – *Prozraci 2*. Poznato je koliko su čitaoci očekivali tu knjigu. Gotovo da nije prošlo Svetlanino književno veče, posle objavljivanja *Prozraka 2003.* godine, a da neko od čitalaca ne upita autorku kada se može očekivati i druga knjiga njenih sećanja. Od Svetlaninih brojnih prijatelja-čitalaca, koji su nestrpljivo očekivali pojavu *Prozraka 2*, za ovu priliku pomenuću samo rano preminulog darovitog dramaturga i filmskog kritičara Vuka Pavlovića. Neposredno pred svoju smrt on mi je ostavio u amanet da nagovorim Svetlanu da završi knjigu *Prozraci 2*. To sam ponovio Svetlani kada se nalazila u bolnici i predložio joj da prvi primerak te njene knjige, kad bude odštampana, odnesemo na grob mladog Vuka Pavlovića. Svetlana se s tim predlogom veoma

rado složila. Tada je imala veliku želju da izađe iz bolnice i posveti se svojim rukopisima. „To je moj život“, govorila je. A taj „život“ se nalazio u više uredno sređenih fascikli.

Svetlana je, u vreme kad je sa „Lagunom“ potpisala ugovor za objavljivanje njene knjige *Prozraci*, obavestila urednika Dejana Mihailovića, da u rukopisu ima završene „dve trećine“ knjige *Prozraci 2*. Trebalo je još da doraduje neka poglavlja, a što je podrazumevalo dodatna istraživanja perioda pedesetih i šezdesetih godina XX veka. Nakon Svetlanine smrti urednik „Lagune“ me je podsetio na tu činjenicu. Zaista, bila su napisana poglavlja: „Žigovi“, „Odkoci“, „Odasi“, „Ožiljci“ i „Susreti“. Naravno, mi sad ne možemo znati šta bi autorka dopunjavala u rukopisu i kako bi konačno ta knjiga izgledala. Poštujući pravilo da „rukopisi ne gore“, rešili smo da čitaoce upoznamo i sa nedovršenim književnim delom Svetlane Velmar-Janković. Osim toga odlučili smo da pomenutim poglavljima dodamo još jedno, šesto, „Iz porodične arhive“, sa dokumentima koji se odnose na period o kojem se kazuje u *Prozracima 2*. Ovde pre svega mislimo na pisma (Svetlanina, njenih roditelja, školskih drugarica kao i prijatelja mladih pisaca), fotografije i faksimile rukopisa i kopije štampanih radova naše autorke. Verujemo da će i taj materijal, sabran u ovom poglavlju, svedočiti o našoj prvoj posleratnoj, školovanoj književnoj – slavnoj „rezervnoj generaciji“, a kojoj je, kao što je poznato, pripadala i Svetlana Velmar-Janković.

Na kraju treba reći da su *Prozraci 2* Svetlane Velmar-Janković nastali i na podsticaj izdavača „Lagune“, a pre svega Dejana Papića i Dejana Mihailovića, na čemu im zahvaljujem.

Žarko Rošulj, jesen 2014.

PROZRACI 2

Mojim čitaocima

*Svojima je došao,
i njegovi ga ne primiše.*

Jevanđelje po Jovanu, 1, 11

*Niko od nas ne živi za samoga sebe
i niko za sebe ne umire.*

Rimljanima poslanica
Svetoga apostola Pavla, 14, 7

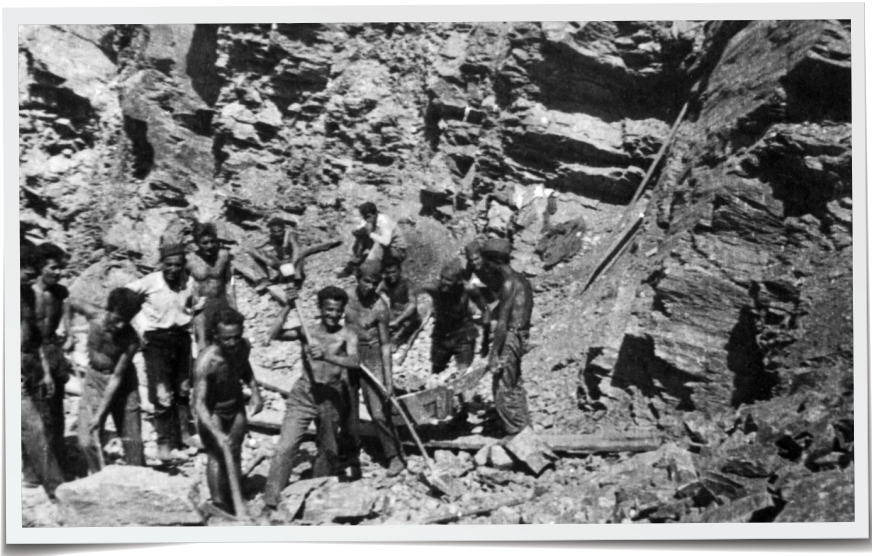
*Tako smrt deluje u nama,
a život u vama.*

Korinćanima poslanica druga
Svetoga apostola Pavla, 4, 12

*Stoga gledaj da svetlost –
koja je u tebi – ne bude tama.*

Jevanđelje po Luki, 11, 35

ŽIGOVI

Sećanje je mukotrpan rad, ono ne pada s neba“, kaže glavni junak u romanu Umberta Eka *Tajanstveni plamen kraljice Loane*. U potrazi za svojim sećanjima tražim, kod svih pisaca koje čitam, potvrdu o mukama na koje me stavlja ta potraga, tražim predano, baš zato što predano tragam. Ekov junak, kome je moždani udar oduzeo segment pamćenja, u naporu sećanja nailazi na zidove od magle; dok pokušavam da se vratim na početak pedesetih godina i sama nailazim na izbrišano komade prostor-vremena kao na neprobojne zidove, sačinjene, lepo ih vidim, gotovo da ih i dotičem, od iskidanih krpa nesećanja. Eko se odlučio da okruži svest svog junaka zidovima od magle, a ja se sve vreme, u *Prozracima*, koje ću verovatno prozvati *Ods kocima*, sudaram sa zidovima materijalizovanim kao krpasto tkanje obrisanog pamćenja. Izbledele krpe, iscepkane, ofucane ali neprozirne u svojoj lelujavosti.

Iz tih se krpa, odjednom, izmigolji pa blesne, zrak sunca na vodi što se zatalasala u limenoj šolji koju

prinosim ustima. I postaju vodiči, taj zrak sunca ali i ta šolja, ka prizorima koje krpe zatrpavaju. U prvom prizoru, zatvaram, ja nekadašnja, oči pred tim bleskom i pijem, žudno, iako sam sva vrela i znojava. U levoj, zamotanoj šaci još držim ručku teretnih kolica, a u desnoj, takođe zamotanoj, tu spasonosnu limenu šolju. „Nastavi, odmah nastavi da voziš kolica, inače ćeš se razboleti“, viče mi, zapovednički, nečiji glas. „Pravi gonič robova“, mislim o toj zapovesti, i o tom glasu, znam čiji je, komandirov, a jeza klizi niz moja mokra leđa, stiskam ručku i nastavljam da guram kolica, pokoravam se zapovesti, ali ipak uspevam da kažem „hvala“ svojoj drugarici vodonoši što mi je pružila limenu šolju, meni prvoj iako i svi drugi čekaju na vodu kao i ja, vrelo je leto, jul 1950, radna brigada „Edi Davičo“, u kojoj su učenici Četvrtke ženske i Prve muške gimnazije iz Dušanove ulice na Dorćolu, elitnih gimnazija, već je nedelju dana na izgradnji buduće Valjaonice bakra – Sevojno, kod Užica.

Od te buduće Valjaonice u tom je julu još samo široko, prostrano zemljište koje valja poravnati, kako su nam objasnili, pripremiti za izgradnju hala što će tek uslediti. Naša brigada je među prvima koje su poslate na taj važan zadatak, treba da smo ponosni zbog toga, kažu, pa valjda i jesmo bili ponosni. Prve noći po dolasku spavali smo u nedovršenim barakama, na podu, a noć je bila hladna, reska, gotovo planinska. Mirišljavi vazduh sa brda što su se dizala u krug oko gradilišta gonio je nas, devojke, da se zbijamo jedna uz drugu, na daščanom podu ženske barake. Sutradan je već bilo bolje: dobile smo slamarice koje je trebalo napuniti šušcima od kukuruza, grube čaršave i ćebad.

Nikada nisam bolje spavala nego na tim slamaricama sa šušcima, i nikad mi nebo nije izgledalo tako blisko a, u isti mah, nedostupno kao tada, u tom julu 1950, dok uveče, mrtva umorna, sedim na drvenom stepeniku pred barakom i buljim u neshvatljivi prostor iznad sebe. Uverena sam da ne izmišljam, naknadno, ovu rusooovsku potrebu za povratkom prirodi: bila sam opčinjena prizorom. Ogromne zvezde, nadohvat ruke, o kojima ništa ne znam, nepojamna praiskon Kosmosa, crna crnijata praznina između tih svetlonosnih tela, nadneseni nad jedno moje *ja* o kojem takođe ne znam gotovo ništa, osim da podrhtava pred lepotom što je tu, svuda, ispod i iznad, na nebu i na zemlji. Bespomoćno se osećam pred tom prastarom spoznajom sopstvene majušnosti koju delim sa milionima prethodnika, predaka, senki. Ali tu, baš na tom stepeniku, sad shvatam, možda postajem crvić koji prepoznaje da postoji.

„Kosmos, naime, nije samo idealni arhetip i svake situacije i svake kreacije, nego je i božansko delo“, piše Mirča Elijade. „U širem smislu, sve što je savršeno, puno, skladno, rodno, jednom reči: sve što je nalik kosmosu, sveto je. Dobro nešto raditi, izraditi, graditi, stvoriti, sređivati, dati oblik, uobličiti, oblikovati, sve to kazuje da se nešto dovodi do postojanja, da se nečemu daje život i da se nastoji da nešto bude slično tom skladnom organizmu – kosmosu. A kosmos je, da ponovimo, primerno delo bogova, on je njihovo remek-delo.“

Ustajala sam ujutru obično prva, u julsko praskozorje, da bih stigla da se umijem na ledenoj Đetinji, pre no što odjeknu trube za buđenje. (Trube? Da li su to uopšte bile trube? Koji su to bili zvuci što su nas budili, zvali u

stroj, pred jutarnje podizanje zastave, pozivali na odlazak na rad? Ne mogu više da odredim šta su bili ti zvuci, niti da njihove odjeke nađem u toj slici kotline pred izlazak sunca, tamnog zemljišta okruženog tamnim planinama nad kojim sam ugledala i ponoćno sunce.) Da, reći ću jednom kasnije pesniku Vasku Popi, već sam susretala ponoćno sunce. Prvo u podnevnim satima, u Beogradu, najčešće na uglu ulica Zmaja od Noćaja i Kralja Petra (koja se tada zvala Ulica 7. jula), u blizini Jevrejske opštine, a zatim i na raskrsnici Dušanove i Kralja Petra, ali najneposrednije u podnožju užičkih planina, i na obalama Đetinje i to, čudno, u rano jutro: tek rođeno sunce mi se, zamotano u maglu, predstavljalo kao ponoćno, na toj pustari na kojoj će posle, kroz decenije, raditi čuvena Valjaonica bakra Sevojno. Do svoje propasti. Nedavne.

Šta se sve moralo događati u kotlini Sevojna, u toj solarnoj zdeli između brda, otvorenoj ponoćnom suncu, što prihvata dahove ljudskih smrti? Nisam uspela to da saznam, uprkos svem mom cunjanju po istorijskoj građi. Danas mi izgleda da mi je bilo mnogo lakše kad je trebalo, dok sam se spremala da počnem sa pisanjem priče „Stara čaršija“ u mojoj knjizi *Dorćol*, da pronađem tragove crnog sunca, crne svetlosti, na kolovozu raskrsnice ulica Dušanove i Kralja Petra, i da im odgonetam poreklo, skriveno u mnogim smrtnim kaznama što su, u tursko doba, vršene baš tu, u samom središtu te raskrsnice četiri puta, po kojoj je *Dorćol*, na turskom *Dort-jol*, „četiri puta“, i dobio ime.

Moguće da se blesak ponoćnog sunca bio zadržao i u onoj limenoj šolji koja je, evo, zauvek ostala u ruci sedamnaestogodišnje devojkice, u mojoj, iako je, tada, dok sam

je držala, već bilo odmaklo prepodne. Moguće je da se nastanio i u jezi što mi se, nepoznato iskustvo, spuštala niz vrela leđa kao sitna ali opaka zverčica, i u bolu dlanova na kojima su se, posle zagnojenih rana, stvarali žuljevi – oni čuveni žuljevi brigadista o kojima su pisale novine toga vremena, bitni u „stvaranju lika i karaktera nove, socijalističke omladine“. Ne znam koliko su bili, i da li su uopšte bili toliko bitni, ti žuljevi, ali da su bili bolni – još pamtim.

Bilo mi je, u stvari, lepo, sa njima, pripadnicima te socijalističke omladine kojoj nisam pripadala. „Molim te, dete, prijavi se u radnu brigadu, idi na radnu akciju, drukčije nećeš moći da se upišeš na fakultet kad maturiraš iduće godine, neće te primiti“, savetovala me je moja profesorka istorije, lepa gospođa Nadežda Trajković. „Imaš li nekoga u Zagrebu, kod koga bi mogla da stanuješ dok studiraš, tamo bi te svakako primili, oni to mogu, oni u Zagrebu će smeti da te prime – ako te ovde odbiju?“, pitala me je dalje. „Ne, nemam“, odgovorila sam. „Ali zašto da me i ovde ne prime, kad sam najbolja učenica u celoj gimnaziji?“ „Zato što se ne želi, verovatno, da budeš i najbolja studentkinja. Pripadnici propale, svrgnute klase nisu baš poželjni na visokim školama, zato što su obično odlični studenti koji postaju traženi stručnjaci. Tako nadmašuju njihove“, objasnila je lepa gospođa profesor.

Nijednog trenutka nisam pomislila da bih mogla da stanujem, možda, kod gospođe Ane i Pavla koje sam spominjala u prvoj knjizi *Prozraka*. Ne, ne bi bilo moguće da stanujem kod njih, iako su oni već odavno živeli u Zagrebu. Pavle mi je s vremena na vreme pisao, kao i ja njemu.

Leti je dolazio u Beograd: šetali bismo po Dorćolu, ispod Dušanove ulice, nekadašnjim jevrejskim krajem, koji više nije postojao, srušen još 1941. nemačkim bombama, ali je trajao u Pavlovim sećanjima na sopstveno detinjstvo, uprkos tome što je on ta sećanja odgurkiavao, nisu bila preterano radosna. Odlazili bismo sa Dorćola na Kalemegdan, ali smo lutali i po Košutnjaku, išli na kupanje na Savu, kod „Šest topola“ ili na novobeogradsku obalu, između dva mosta.

Ne verujem da mlad i mlađi svet danas uopšte zna da su takva kupališta u Beogradu postojala, mada šest ogromnih topola kroz čije grane i lišće sunce nije, ni u jednom beogradskom usijanom julu, uspevalo da se probije, još šumori u mom sećanju. Nejasno ih vidim, ali taj šumor čujem jasno, jer sam ga mnogo puta slušala dok sam čekala da, iz Topčidera, stigne tramvaj broj tri na stanicu koja je, po topolama, i dobila ime. Na toj smo stanici silazile moja Madam i ja, kad me je vodila na kupanje, na Savu, u onim pradavnim godinama pred Drugi svetski rat i čvrsto me držala za ruku dok smo silazile iz tramvaja, iako sam silno želela da iskočim sama, bez pomoći te ruke, a do nas je dopirao prepodnevni miris reke, njen dah na žezi koja je osvajala. Na toj smo stanici čekali isti tramvaj, 'trojku', i Pavle i ja, šest ili sedam, možda čak i osam godina kasnije, kad smo išli da se kupamo u Savi, još je postojalo kupalište kod „Šest topola“, a rat nam je bio duboko izrovao živote, što smo svakako hteli da odbacimo daleko od sebe, i odbacivali smo ih, te unutrašnje brazde, ali u sebe, što tada nismo znali, pa smo se kupali u Savi, toploj i pitomoj reci, koja nam je ispirala ožiljke, radovali se svojoj koži, prijemčivoj na bla-

gost vode. Na stanici me je tada, umesto moje Madam, koju je odneo rat, držao za ruku, i on čvrsto, izrasli, vitki Pavle, dok smo se, čekajući, osvrtni u pravcu Topčidera da vidimo dolazi li tramvaj, sa otvorenim drugim kolima, letnjim, u koja smo se uvek peli. Ostala su mi zauvek ta dva stiska – Madamin, čvrst i brižan, i Pavlov, čvrst i zaštitnički, kao pokloni zamotani u šumor topola kojih već decenijama nema, niko više i ne pamti da su postojale, i u ritmično, bučno kloparanje 'trojke', one stare, predratne. Svih šest topola su posekli kad je Bulevar vojvode Mišića počeo da menja svoj izgled i da se proširuje da bi se izgradile hale današnjeg Sajma. (Gotovo sam sigurna da je tramvajska stanica „Kod šest topola“ morala biti tu, gde je danas izlaz iz Sajma, blizu zadnjeg ulaza u Halu XIV i parkirališta sa kojeg, u vreme jesenjih sajмова, naročito uveče, izlaze kolone automobila. Topole ne bi mogle, i da su ostale, nikako da opstanu u magli benzinskih isparenja i u neprekidnom huku vozila, pripadale su drugom vremenu, onom u kojem se u Topčider odlazilo fijakerima i karucama ili, pred kraj XIX veka, tramvajima. Prvo onim koji su vukli konji, a zatim električnim.

Tokom tih letnjih beogradskih tumananja, Pavlovo i moje prijateljstvo je raslo i produbljavalo se, ponovo smo se upoznavali i prepoznavali srodnosti, a gospođa Ana je krišom šaputala mojoj majci da neprijateljstvo između Zagreba i Beograda opet buja, kao korov, jer se u Zagrebu gleda na Srbe kao na istinske privrženike komunističkog režima. Da odem kod njih? Ne, nikako, iako bi bilo divno neprekidno drugovati sa Pavlom, učiti sa njim i od njega, živeti u Zagrebu neko vreme. Bilo bi divno i nepredvidivo. Želela sam to, ali nisam želela da bilo kome pravim

Pavle i Ana (Jan i Donata Premeru) u Zagrebu oko 1948. godine.

teškoće, budem na teretu makar svojim prisustvom, najbližim prijateljima najmanje. A onda sam, možda, strepela i od toga što sam osećala da su nam, Pavlove i moje kože, mlade, uznemirene, zbunjeno srećne kad se dodiruju, gotovo podatne jedna drugoj. Ne, ne.

„Onda svakako moraš na akciju“, upozoravala me je, šapatom, kad god bi joj se pružila prilika da nasamo razgovara sa mnom, gospođa Trajković. „Inače ti ništa neće vredeti to što si najbolji đak ne samo u ovoj gimnaziji nego, kako se to danas kaže, i na celom Prvom rejonu. Čak i naša drugarica direktor to mora tebi da prizna. Šta će, kad si najbolja!“

Verovatno da mi ne bi vredelo. A možda i bi? Političko vreme se pomeralo, pomalo, u korist propale buržoazije, a na račun stradalnika na Golom otoku, samo što nisam tada to ni osećala, ni znala: stradalnici su išče-zavali, a njihovi sapatnici su bili nemi. Niko ništa nije znao. Niko ništa nije smeo da zna. Gospodar Strah, koji je nama vladao, iako to nismo nikako hteli da priznamo, čak ni samima sebi, počeo je da popušta, oko nas, ali i u nama, svoj ubitačni stisak da bi ga, mnogo suroviji, isprobavao na drugim patnicima, mučenicima druge sorte što su ispaštali, zbog nepostojećih krivica, na Golom i drugim otocima. Muk se bio uselio i u kastu pobednika, muk strave, da, i među njih, ali pobeđeni i poraženi to nisu umeli ni da primete, ni da shvate. Stalna strepnja kao da im je pomračila sposobnost poimanja stvarnosti. Zaista: ni moja porodica, majka i sestra, ni Buba-vučica sa malim naslednikom kome je nasledstvo odavno bilo oduzeto, niko od naših prijatelja ili rođaka, niko od te propale buržoazije i tih bednih smrvljenih kapitalista – niko od nas *to* nije umeo da oseti i prepozna: *to* lagano micanje političkog vremena, te lance strepnje što su se, osetno olabavljeni, omekšali, gotovo otopljeni, odmicali od nas dok su one druge žrtve, doskora njihove političke istomišljenike, ali preko noći obeležene kao

krvne neprijatelje, crveni vladari sve jače stezali neraskidivim obručima.

„Život je pred tobom, sine, treba nekako da se uklopiš u ovaj novi svet, čak i ako ti izgleda stran i neprijateljski nastrojen“, govorila mi je mama. Buba-vučica je bila mnogo manje obazriva, a svaku je nežnost, otkako je počela da stoji pred robijašnicama u kojima je teča bivao utamničen, izbegavala kao opasan vid slabosti. „Moraš među komunjare, pa se bori kako znaš i umeš, sposobna si, hvala bogu – inače ćeš propasti.“

Sa tim njihovim uputstvima pošla sam na radnu akciju i uopšte mi nije bilo teško da se *uklopim*. U šta? U živo klupko mladog sveta, bučno, zbunjeno i prepadnuto. Tu je bilo i nekoliko mojih drugarica koje zaista nikad nisam doživljavala ni kao udaljene, ni kao neprijateljski nastrojene a, verujem, ni one mene kao predstavnicu pobeđene građanske klase koju bi trebalo izgaziti. Taman posla, lepo smo se družile. Bila sam im, pretpostavljam, ponekad čudna, ali najviše zato što umem da potonem u ćutanje i što nešto pišem ili čitam u svakom trenutku slobodnog vremena. „Odakle izvlačiš sve to“, pitala me je Dušanka Nedić, budući elektroinženjer i profesor, s kojom sam se najprisnije družila, kad bih joj, ponekad, čitala svoje zapise. „Ne znam“, odgovarala sam joj, „to je u meni“. To je, osećala sam, bila neka veština izricanja, ne, sricanja slojeva neiskazanog u ono što je izrečeno. U pitanju je bila tek sticana veština, neka vrsta savlađivanja zanata koji je omogućavao da se iskaže onaj najpovršniji sloj neiskazanog što se, prvo, oblikovao u mentalne slike, pa tek kasnije u rečenice i reči. U njihov ritam. Zahvaljujući i toj veštini koju sam, tada, olako prihvatila, za čas

bih smislila, sedeći uveče ispred barake, neki tekst za sledeći broj *Zidnih novina*: obično su to bile kratke reportaže o zbivanjima iz toga dana. Moguće je da su bile i odviše euforične, i odviše metaforične, ne sećam se tih spisanija. Pamtim da sam izbegavala, koliko se to moglo, rečnik uobičajen u napisima za zidne novine, podređen zahtevima ideologizovanog načina mišljenja i govora. „Fine su ti priče“, govorio mi je zamenik komandanta brigade, zadužen za kulturu, nestalo mi je iz sećanja njegovo ime, a i lik, „ali nedovoljno konkretizovane. Treba pisati ne samo o tome kako radimo, nego i zašto tako radimo – dokaži se.“

Treba pisati ne samo ovako nego... Ta vrsta preporuke delovala je na mene kao pljusak ledene vode u lice.

Nije mi bilo teško da radim, i žuljevi su mi već bili očvrslili, niti mi je bilo teško da pišem za *Zidne novine*, ali sam baš izbegavala da se „dokazujem“ što je, po mom mišljenju, značilo da valja upotrebljavati uobičajene fraze, odnosno prazne, lažne reči. Da bih tome izmakla, počela sam da smišljam neke smešne tekstove, pseudolirske, koji se meni ništa nisu dopadali, ali su se sviđali devojkama iz moje brigade. Zameniku komandanta nikako nisu bili po volji, samo što nije imao kud: vredne brigadistkinje su me žestoko podržavale u sladunjavom pisanju. Kad sad, posle šezdeset godina, na svom mentalnom filmu, gledam iskidane slike što prikazuju te mlade ljude, gotovo decu, kako se motaju i oko sebe i oko mene, dok čekaju na večeru i, subotom, na zabavu uz logorsku vatru, vidim ih vesele uprkos žuljevima i odvratnoj hrani, uprkos gladovanju i naporima, vidim ih nekako uspokojene što dobro podnose sva ta iskušavanja

tela, do tada neupoznata. (Da li su te „radne akcije“ bile vid nekog socijalističkog iskušenitstva, eksploatacije onog prastarog nagona ka samomučenju u mladosti koji su, oduvek, koristile sve religije, jer je neophodan mladosti kao inicijacija u odraslost? Da li je baš uvek neophodan? Sve sam uverenija da su i gospodari u socijalizmu znali da koriste i iskoriste tu potrebu za samodavanjem mladih bića, gde god da su vladali i dok god da su vladali.) Ipak moram da priznam, iako nerado, socijalističkim vlastima iz tog vremena, da je bilo mnogo smeha u toj kotlini, pred tim barakama, neke radosti što iskri u dugim danima ponoćnog sunca. Niko od nas tada nije znao, mislim da nije, ništa o mukama zatočenika u ostrvskim logorima, o mukama uhapšenih komunista na Golom otoku, bili smo spaseni izazova da mislimo o trpljenju očajnika u jugoslovenskim gulazima, tada nismo ništa bili čuli ni o sovjetskim, ništa čak ni o reči *gulag*, i mirno smo uživali u nekoj nadi što je svetlucala i iza tog ponoćnog sunca. Nisam ni slutila da ću, za neku godinu, upoznati Vaska Popu, družiti se s njim, nisam ga još bila ni čitala, ali je tamno ponoćno sunce koje je on prizvao u svoju poeziju, bdelo nad nama u vrelin podnevima jula 1950, a niko to nije osim mene, uobražavala sam, umeo da primeti.

Današnjim načinom govora izrečeno, reklo bi se da prepoznajem, u tim dozvanim sećanjima iz davnine moga života, malešne slapove kolektivne pozitivne energije što je neprekidno izvivala, tada, među nama, kao protok kristala, na toj „akciji“. Izgleda mi da smo svi, i kad to nismo shvatali, negde u sebi verovali u neizrečeni slogan koji je visio nad epohom što se pomaljalo: *Biće bolje*. I sama sam bila opčinjena duhom međusobne

Наше ДЕЛО

Издаје Главни штаб омладинских радних бригада на изградњи комбината Севојно

Година I, број 4

СЕВОЈНО, 4-VIII-1950

Илази сваког другог петка

Писмо мајци

Имала бих, мајко, да ти пишем много, много... Листове бих испуњавала говорећи о раду и о нама. Но, немогуће је писати о нама — омладини, о бригади. Немогуће због тога што има у нама нешто тако велико, тако људско, што се не може изразити, не може објаснити. Не знам да ли ћеш моћи и ти да схватиш — то не схвата нико ко није једном радио овако, са бригадом.

Ми овде, мајко, нисмо више младих и девојке само, ми нисмо овде само омладина, ми смо мајко готово људи. Замисли нас: до колена у блату, са рукама које немилосрдно бриде и боде од жуљева гурамо колица. Чудно можда звучи то што ти кажем и изгледа лако; али ја ти кажем — то није само вући колица, или пуњити их, или копати земљу. То је, мајко, борба. Борба са собом — са телом — борба за чету, борба за бригаду.

Иде бригадист... вуче колица. Низ лице тече зној, усне се скуљају од напора а очи упркос томе сијају од огромне воље. О она најзад изврће колица. Можда би други рекли: "Добро је, свршио сам." Бригадист моје бригаде, бригадисти наших бригада, омладинци моје земље кажу: "Ова су готова — сад ћу по друга." Да,

мајко, он ће опер да посрће, опер ће му прскати жуљеви. А он ће вући. Па зар мислиш мајко да могу да се слишу ови напори? Да се објасне? Није по, мајко, амбиција, није то жеља за истицањем. Па зашто рале? — питаћеш. То, мајко, знам, осећам — та и ја сам једна од њих. Они хоће да буду прави људи, сви ћемо ми бити људи, мајко, чија ће воља бити камена, а намера остварење. Дивни ћемо ми мајко бити људи.

Има још рђавих ствари мајко, али млади људи, ми мајко, ступићемо све што не ваља — ми, који челичимо и стварамо карактер људи. Ми, мајко, који смо људи у дечачким годинама.

Уморна сам, мајко, али се осећам тако снажна, тако опкојна. Волим и ове људе, и ова тамно зелена брда и овај ветрић и небо тосито звездама. Мајко, ја волим своју отаџбину и људе са таквом снагом. Ја волим своју земљу и ове људе — као и сви. Мајко, ми волимо нешто огромно-нешто човечанско што се рађа у нама.

Светлана Велмар Јанковић
 I београдска омладинска
 дватут ударна радна бригада
 "Еди Давичо"

prisnosti što će uskoro, čim se razidemo, nestati, tim duhom „uklopljenosti“, istina samo površinske, uz koji sam lakše disala, posle svih godina moje unutarne izopštenosti. Površnici su mi – da upotrebim reč Laze Kostića iz pesme „Spomen na Ruvarca“, reč koju sam u to doba bila usvojila, dajući joj značenje drukčije no što ga ima u Kostićevim stihovima – postajali sve bliži, kao bića osposobljena, baš svojom površnošću, da usvoje čulni, oippljivi, stvarnosni vid življenja. Rado sam pristajala među njih, kao u luku, jer je bilo udobno pripadati, iako delimično, iako kratkotrajno, tom veselom zajedništvu mladih lica uz koja se sticala sigurnost, neupoznata u samotništvu, u unutarnoj izolovanosti.

Sada mi izgleda da sam preterivala i u sopstvenoj ubeđenosti u dubinu tog svog samotništva jer, kad pregledam staru arhivu ne samo iz 1950. nego i iz godina koje su joj prethodile, nalazim pisma, neka vrlo opširna, devojaka sa kojima sam se, u to vreme, prisno družila. U svojoj ljutnji na neprozirne krpe, ne bih smela da se zaboravim i da se ogrešim o prijateljstva koja su mi, u doba pristajanja uz život odraslih, mnogo značila, a svakako da su smanjivala prostor samotništva. (Možda ponekad nisam bila spremna da priznam ni sebi, ni drugima, da se taj prostor bilo kad smanjivao?) Sad, posle više od pola veka, dok listam te zaista sasvim požutele hartije jadne, posleratne proizvodnje, osećam veliku zahvalnost prema prijateljicama koje su mi pomogle da brže stignem do sebe, ukidajući mi, svojim prisustvom, pravo na samosažaljenje: prema Milici Glumac, Dušanki Nedić, Gordani Majstorović, Nadi Jovanović, Krunici Dumić. Hvala im što su, tih godina koje su mi bile tako teške, vratile smeh u časove naših druženja.

A epoha je počinjala: pedesete godine XX stoleća posle Hrista. Prelom veka. Epoha koja se u našoj zemlji, tada Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, menjala neverovatnom brzinom. Deset godina, od 1950–1960. pričinjavaju mi se kao deset vekova ali, uistinu, i kao deset godina stopljenih u kratku traku zgusnutog, već nerazgovetnog vremena. Ali u trenutku ovog tapkanja za sećanjima, još se nalazim u julu 1950, epoha se tek primiče, prekopavamo kotlinu, pripremamo je za zidanje budućeg Novog kombinata – tako se tada nazivala zamišljena Valjaonica, dani su vreli, noći ledene, a zaraza nadom se sve više širi. Zaraza nadom?

„Primili smo te u brigadu zato što ti je već bio objavljen onaj prilog u publikaciji *Smotra*, znaš, onaj tvoj tekst koji se, ako se dobro sećam, zvao *Iz okupacije*“, rekla mi je, osamdeset i osme godine XX stoleća, jedna od nekadašnjih omladinskih aktivistkinja sa Prvog rejona (terminologija je iz onog doba), kad sam je, kao prosedu, neobično elegantnu supругu jednog jugoslovenskog diplomate, srela u Njujorku.

Zbunila me je time što je pamtila ne samo naslov tanušne omladinske publikacije, objavljene pre gotovo četrdeset godina, 1950, nego i naslov moga teksta koji uopšte nisam mogla da nađem u svom sećanju.

„Kako to pamtim, pitaš me?“, i čudila mi se. „I ne slu-tiš“, nastavila je, „koliko je okapanja bilo oko tebe, jedno vreme si nam bila glavni problem, baš zato što nisi pravila nikakve probleme. Izuzetna učenica, uvek spremna da pomogne drugaricama – šta da radimo s tobom? Ali kad su dozvolili da ti tekst bude objavljen u *Smotri*, svima je

laknulo, a nama, omladinskim rukovodiocima, najviše. Ali, bogami, i nastavnicima.“

„Ko je dozvolio?“

„E to, vidiš, ne pamtim. Pojma nemam. Baš zanimljivo. Možda nikada nisam ni znala. Svakako je to bio neko moćan, visoko iznad nas, iz rukovodstva 'na rejonu'. Tekst ti je objavljen, i sama znaš, pod punim imenom.“

Da, to sam zapamtila: bilo je to prvi put da gledam, odštampano, svoje ime i prezime. U to vreme su mnogi napominjali da bi, za mene, bilo mnogo bolje kad bi, iz mog prezimena, izostala reč koja neprijatno podseća na mog oca, ta reč *Velmar* – pa, stvarno, šta mari ako bi izostala i prestala da meni nanosi štetu, mlada sam, život je tek preda mnom, a kudikamo je lakše živeti sa običnim, neprimetnim prezimenom, bez nepotrebnih umetaka.

Valjda je, u to doba, izgledalo jednostavno odreći se i prezimena i sopstvenog oca da bismo se lišili velikih muka. Bila sam u prednosti po tome što nisam svoj život doživljavala kao preterano mučan, pa mi nije padalo ni na pamet da se odrekнем obeležja sopstvenog identiteta.

Ispod teksta u *Smotri* jasno se videlo celo moje ime i prezime, sa nepotrebnim umetkom koji je neposredno podsećao na ime moga oca, obeleženog kao neprijatelja naroda. Ovaj potpis mi je značio mnogo više od objavljenog teksta, taj potpis je bio moja prva pobeda u svetu u koji je tek trebalo da uđem: zato sam zapamtila potpis, a zaturila tekst u svom pamćenju.

Sad sam stigla u odmakle godine i u novi, XXI vek, više od pola stoleća je proteklo i od objavljivanja *Smotre*, i od

radne akcije Omladinske radne brigade „Edi Davičo“ na izgradnji Novog kombinata u Sevojnu – i gotovo da sam sigurna da mi se nikada neće otkriti čije me je to oko pratilo (i da li je?) u naporima odrastanja i prilagođavanja novom društvu. Ako je i postojalo, bilo mi je, izgleda, blagonaklono: omogućavalo je da se i sama predam zarazi nadom, tom najluđem, nepobedivom virusu i da, pritom, ne postanem svesna tog stalnog nadzora, ako ga je bilo. Moralo ga je biti.

Ta mi je zaraza svakako prijala, u julu 1950, na još neuobičenom početku jedne epohe. Da li me je bila obuzela još onda kada sam pisala tekst *Iz okupacije*, i čitala ga na sastanku Literarne sekcije 'Nada'? U sedmom razredu gimnazije, koji odgovara današnjem trećem? Kad sam ga to pisala? Nema odgovora, ni slike, samo lelujave krpe, i praznina. Pamtim da su me jedva naterali da se pojavim na tom sastanku i da učestvujem u čitanju. Mnogo kasnije će se ispostaviti da su i taj sastanak, i to čitanje, i moj pročitani tekst koji će biti objavljen u *Smotri*, imali izuzetan, možda čak i sudbonosan značaj u mom životu.

„Zar se ne sećaš da sam došla, sva uzbuđena, u tvoje odeljenje u gimnaziji da javim da će ti tekst biti štampan? Baš mi je bilo drago što je sa tebe skinut nevidljivi žig, onaj politički, za koji smo svi znali da postoji?“, čudila se elegantna pripadnica jugoslovenskog diplomatskog kora, u Njujorku, posle trideset i osam godina. „Objavljivanje tvog članka značilo je baš to: skidanje žiga.“

Pokušala sam da preturam po krpama, ali sam se sudarala samo sa njihovom neprozirnošću. Nisam mogla da nađem, u sebi, nikakav trag nekadašnjeg obaveštenja i bilo mi je neprijatno zbog toga. Elegantna dama se sećala

jednog bitnog trenutka u mom postojanju, a u meni je taj trenutak nestao, poništavajući svoju bitnost.

„Ali to ti je sigurno moralo biti važno“, rekla je dama, razočarana.

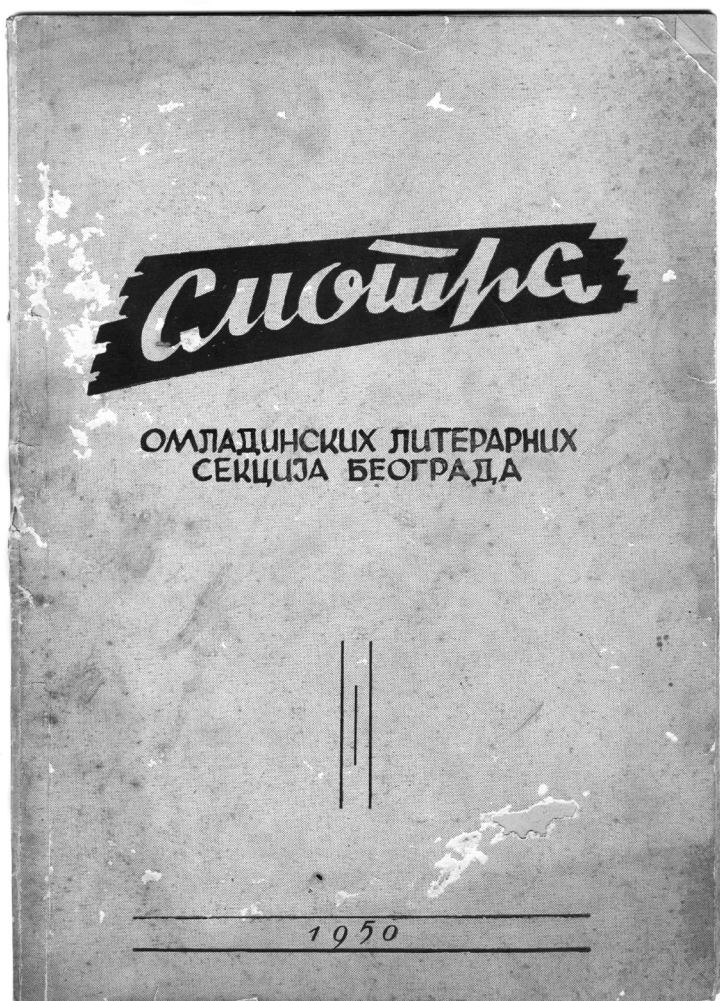
„Sigurno da je bilo“, potvrdila sam. „Ali, eto, nestalo je.“

Sećanje je isparilo, ali su neki materijalni dokazi ostali da svedoče o povodima tog nesećanja.

U mojoj domaćoj arhivi spakovanoj, nekada davno, kad sam se, udata, selila iz Jovanove 26, u dva kofera ostavljena na tavanu mog voljenog doma u koji se više nikada nisam vratila, nalazim i *Smotru*, i pisma moje majke slata u Sevojno, na adresu koja joj je morala izgledati neverovatno strano, sa skraćenicama imena kao obeležjima vremena. Ta moja adresa je predstavljala, kao i nazivi beogradskih prodavnica NA-MA umesto Narodnog magazina, ili GRA-MAG umesto Gradskog magazina, jednu od mogućih šifara za razumevanje „socijalističke društvene stvarnosti“ u koju joj je kći kročila. Dakle, ovako je glasila moja adresa „na akciji“: SVJ, Omlad. rad. brig. „Edi Davičo“, Omlad. logor Novi kombinat, Sevojno, Titovo Užice. Bila je zadovoljna što umem da se prilagođavam, ta moja divna majka, ali je ipak brinula zbog moje tvrdokornosti – priznala mi je, godinama kasnije.

Da li sam baš bila toliko tvrdokorna?

Uzimam u ruke *Smotru*, ružičaste prljave korice: na uvodnom mestu pesme Bore Ćosića koje je, verovatno, čitao na onom našem sastanku „Nade“. (Sastajali smo se u „Nadi“, da li sa nadom, da li u nekoj nadi – ne, sigurna sam da još nismo umeli tako da se poigravamo ni rečima, ni pojmovima, ni stvarnostima. Moguće je da nas je nada već bila uhvatila, kao laka vrtoglavica, iako ni Bora

ni ja, koji smo se upoznali na prvom sastanku „Nade“, nismo mogli ni da naslutimo šta će nam doneti taj sastanak. Nismo, ali ću o toj budućnosti kazivati u sledećem poglavlju, valjda.)